

ΤΟ ΕΘΙΜΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΚΑΙ Ο «ΚΩΝΤΙΚΑΣ» ΤΟΥ ΝΟΤΑΡΙΟΥ ΠΟΥΛΟΥ

Εἰς τὰ ὀκτὼ ἐρωτήματα¹ τοῦ γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης Χ. Κλονάρη πρὸς τοὺς εἰρηνοδίκας καὶ δημογέροντας, περὶ τοῦ ἰσχύσαντος κατὰ τόπους δικαίου ἐπὶ τουρκοκρατίας, μεταξὺ τῶν πολλῶν περιφερειῶν, αἱ ὁποῖαι οὐδόλως ἀπήντησαν, εἶναι καὶ αἱ Ἀθήναι. Συνεπῶς θὰ ἐστερουόμεθα τελείως πληροφοριῶν περὶ τοῦ κρατήσαντος ἐν Ἀθήναις δικαίου ἐπὶ τουρκοκρατίας, καὶ κατὰ πόσον τὸ ἐξ ἐθίμου δίκαιον ἐτροποποίησε τὸ ἐπίσημον, δηλ. τὴν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἐὰν δὲν εἴχομεν τὴν ἐπίκλησιν καὶ ἀποδείξιν διαφόρων ἐθίμων ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, ἰδίᾳ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ βασιλείου. Ἡ πηγὴ ὅμως αὕτη δὲν εἶναι ἀπολύ-

¹ Τὸ πρωτότυπον τῶν «ζητημάτων», τῆς 22 Μαρτίου 1833, εἰς γλῶσσαν καταφανῶς ἀπλουστέραν τῆς συνηθιζομένης τότε εἰς νόμους καὶ ἐγκυκλίους, εὐρίσκειται ἐν μονοφύλλῳ ἐν τῇ Ἰστ. καὶ Ἐθν. Ἐταιρείᾳ, ὑπ' ἀριθ. 1411/84. Τοῦτο ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Δ. Πασχάλη, ἐν Ἀρχ. Ἰδ. Δικαίου 6, 217 ἐπ. Ὁ Δ. Χρυσανθόπουλος (Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν, σ. 1 ἐπ.), ἀντὶ ν' ἀνατρέξῃ εἰς τὸ πρωτότυπον, μετέφρασε ταῦτα ἐκ τοῦ γερμανικοῦ, ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Maurer (Das griechische Volk, § 63). Ὁ Ε. Καραστάθης, ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Α' τόμου τοῦ ἔργου τοῦ Maurer (Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς, Ἀθ. 1943, σ. 163) παρέλαβε τὰ ἐρωτήματα ἐκ τοῦ Χρυσανθοπούλου, ὑπολαβὼν, εὐλόγως, ὅτι εἶναι τὸ πρωτότυπον. Διάφοροι ἀβλεψίαι ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Ε. Καραστάθης περὶ τὰ κύρια ὀνόματα, ἀφοροῦν μᾶλλον εἰς τοὺς φιλολόγους ἢ τοὺς νομικοὺς (π.χ. ἐν σ. 58 σημ. 95: Νεάπολις τῆς Ρωμανίας, ἀντὶ: Ναύπλιον. Τὰ κύρια ὀνόματα: Σουγδούρης, Ἀνδράκιτος, Κέραμος, ἀδελφοὶ Μαρούσου, Σελέτης, Κομιτᾶς, εἶναι οἱ: Σουγδουρῆς, Ἀνθρακιτῆς, Κεραμεύς, ἀδελφοὶ Μαρουτσαῖοι, Τσελέτης, Κομμητᾶς). Διὰ τοὺς νομικοὺς ἀναγνώστας εἶναι μόνον λυπηρόν, ὅτι ὁ μεταφράστης, κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐθίμων, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐκθέσεως τοῦ Maurer, κατέφυγεν εἰς τὸν Χρυσανθόπουλον, μὴ λαβὼν ὑπ' ὄψιν τὴν κατὰ πολὺ τελειότεραν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος ὑπὸ τῶν Π. καὶ Ι. Ζέπων, ἐν J.G.R. (1931), τ. 8, σ. 441-583. Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ θέματος, πρβλ. τὰς μεταγενεστέρας ἐργασίας τῶν Δ. Γκίνη, Τὸ ἐξ ἐθίμου δίκαιον τῶν Χίων ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐν π. Ἑλληνικά 11 (1939) 301 ἐπ., Ν. Βέη, Τοπικὰ νομικὰ ἔθιμα Βυτινῆς καὶ τῆς ἐπαρχίας Τριπόλεως, εἰς Πρακτικά Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 20 (1945) 68-85, Ἰακ. Βισβίτζη, Περὶ ἐθίμων Ἀνατ. Σπάρτης, ἐν π. Ἀθηνᾶ 53 (1949) 253 ἐπ., τοῦ ἰδίου, Νομικὰ τινὰ ἔθιμα τῶν νήσων Σπετσῶν, Ὑδρας, Πόρου καὶ Σαλαμίνας, ἐν Ἐπ. Ἀρχείου Ἰστ. ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) 8 ἐπ.

τως ασφαλής, διότι ξηρητάτο ἐκ τῆς ἐπιτηδειότητος τῶν διαδίκων ἢ διὰ μαρτύρων ἀπόδειξις τῶν εἰς τὰς ἐκάστοτε περιπτώσεις συμφερόντων εἰς αὐτοὺς νομικῶν ἐθίμων. Σπουδαιότεραν πηγὴν, ἀσφαλεστάτην δέ, θ' ἀπετέλουν τὰ σωζόμενα συμβόλαια καὶ αἱ διαθῆκαι τῆς περιόδου τῆς τουρκοκρατίας¹ ἢ πηγὴ ὅμως αὕτη ἀτυχῶς παρημελήθη τελείως μέχρι σήμερον. Βεβαίως τὰ σωθέντα συμβόλαια τῶν Ἀθηνῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν εἶναι πολλά, προέχει δὲ ὁ καταρτισμὸς ἑνὸς εὐρετηρίου τῶν ἐλαχίστων ἐκδεδομένων τοιούτων, κυρίως δὲ ἡ περισυλλογὴ καὶ δημοσιεύσεις τῶν ἀνεκδότων. Ἐξήκοντα συμβόλαια τῶν ἐτῶν 1749 - 1772 τῶν νοταρίων Ἀθηνῶν Παλαιολόγου Βουρδούχα, Νικολάου Μπενιζέλου καὶ Νικολάου Χειλᾶ, ἀποκείμενα ἐν τῇ Ἰστ. καὶ Ἐθν. Ἐταιρείᾳ (ὑπ' ἀριθ. 4100), ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀ ν τ. Μ ο μ φ ε ρ ὄ τ ο υ¹, ταῦτα ὅμως, ἀπὸ νομικῆς πλευρᾶς, μικρὸν παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον, διότι πάντα—πλὴν ἑνὸς δωρητηρίου—εἶναι προικοσύμφωνα. Ἄλλα συμβόλαια, διαφόρων ἐποχῶν, ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Δ. Κ α μ π ο ὄ ρ ο γ λ ο υ¹ καὶ τοῦ Θ. Ν. Φ ι λ α δ ε λ φ ἑ ω ς³.

Πολὺ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ «Κώδικας» (κῶδιξ) τοῦ νοταρίου τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως Π α ν α γ ῆ Π ο ὄ λ ο υ⁴. Ὁ κῶδιξ οὗτος, μετὰ τινὰς περιπλανήσεις⁵, κατέληξεν εἰς τὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους⁶. Τὸν κώδικα τοῦ Πούλου, ἐφ' ὅσον γνωρίζω,

¹ Ἐν Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, τ. Γ' 27 - 117.

² Ἐγκατεσπαρμένα εἰς τοὺς τρεῖς τόμους τῶν Μνημείων καὶ εἰς τοὺς τρεῖς τόμους τῆς Ἱστορίας του τῶν Ἀθηναίων.

³ Ἐπίσης ἐγκατεσπαρμένα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ του τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας (Ἀθ. 1902), τ.α' καὶ β'.

⁴ Ἐλαχίστας βιογραφικὰς περὶ αὐτοῦ πληροφορίας δίδει ὁ Ἰ. Β λ α χ ο γ ι ἄ ν η ς, εἰς τὸ Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον, τ. Α' (Ἀθ. 1901), σ. 223, ὅπου καὶ τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Πούλου (σ. 223 - 245). Τμῆμα τοῦ τελευταίου, μετὰ πολλῶν ὅμως σφαλμάτων, εἶχε δημοσιεύσει προηγουμένως ὁ Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα, Γ' παράρτ. σ.κα' : μα', μετὰ σημειώματος τοῦ Πούλου περὶ τῆς «δημοσίας ὑπηρεσίας» του.

⁵ Ὡς φαίνεται ἐκ σημειώματος ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου ἐξωφύλλου τοῦ Κώδικος, οὗτος παρεδόθη τὸ 1835 εἰς τὸ Δημαρχεῖον. Μεταγενεστέρως εὐρίσκειτο ἐν τῇ Εἰσαγγελίᾳ τοῦ Ἐφετερίου Ἀθηνῶν (βλ. Σ. Λ ά μ π ρ ο ν, ἐν Ν. Ἑλληνομν. 13, 482).

⁶ Ὑπ' ἀριθ. 1. Προχειροτάτην περιγραφὴν τοῦ Κώδικος βλ. ὑπὸ Δ. Καμπούρογλου, Ἰστ. τῶν Ἀθηναίων, Α' σ. 168. Δίδω ἐν πρώτοις πλήρη περιγραφὴν τοῦ Κώδικος : Διαστάσεις : 0.205×0.295, ἐσταχωμένως, μετὰ δερματίνου μαύρου περικαλύμματος. Σύγκριται ἐκ φ. 1 ἄ.ἄ. +458, ἠριθμημένων μεταγενεστέρως, διὰ μολυβδίδος. Ἐξ αὐτῶν λευκὰ τὰ φ. 6α, 23, 29, 33α, 54α, 93α, 118β - 123β, 205α, 207, 298β, 243α, 246β, 252β - 273β, 285β - 352β, 368β - 372β, 374β - 398β, 421β - 425β, 428β - 458β. Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν λευκῶν φύλλων ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐκ τῶν προτέρων διαιρέσεως τοῦ κώδικος εἰς ὀκτώ τμήματα, ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῶν καταχωριζομένων πράξεων. Ἐν φ. 1 ἄ.ἄ. : «Κώδιξ Δημόσιος Διηρημένος εἰς Προικοδοσίας,

ἐκ τῶν νομικῶν ἐμελέτησε μέχρι τοῦδε μόνον ὁ κ. Γ. Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο ς, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ τοῦτον ἐν μελέτῃ τινί¹. Τὰ συμβόλαια ταῦτα εἶναι πολλαχῶς ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν μελέτην τῶν τοπωνυμίων συνοικιῶν καὶ τοποθεσιῶν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν περιχώρων, τῶν ὀνομασιῶν τῶν διαφόρων οἰκιακῶν σκευῶν, ἐπίπλων, κοσμημάτων, μερῶν τῆς ἐνδυμασίας, γλωσσικῶν ἰδιωτισμῶν², τῆς περιουσιακῆς καταστάσεως τῶν

Ἐκποιήσεις, Δωρεάς, Διανομὰς Κληρονομιῶν, Συμφωνίας, Ὑποθήκας, Διαθήκας καὶ Ἀποφάσεις τοῦ Κριτηρίου. Ἐν Ἀθήναις τῇ 21 Δεκεμβρίου 1823. Π. Ποῦλος». Ἐπὶ τοῦ ὅπισθεν ἐξωφύλλου: «εἰς τὰ 1835 20. Σεπτεμβρίου. ἐπαραδόθη ὁ παρῶν κώδικας εἰς τὸ δημαρχεῖον κατὰ ζήτησιν τῆς προσηλύσεως. Γεώργιος Ποῦλος». Τὰ ὀκτὼ τμήματα τοῦ Κώδικος εἶναι: Α) Προικοδοσίαι, φ. 1-118α. Ἐν ὄλφ 219 συμβόλαια, ἀπὸ 13 Δεκ. 1823 μέχρι 29 Ἰουν. 1833. Β) Ἐκποιήσεις, φ. 184α-230β καὶ: «Συνέχεια τῶν Πράξεων Ἐκποιήσεων», φ. 247α-252α. Ἡ ἀριθμησις τῶν συμβολαίων τούτων ἀνώμαλος· ἀριθμοῦνται ἀρχικῶς 314 ἐκποιήσεις, ἔπονται (φ. 211β-230α) ἕτερα συμβόλαια, ἀριθμοῦμενα 5-75. Συνεπῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν συμβολαίων τούτων εἶναι περίπου 408, ἀπὸ 4 Δεκ. 1823 μέχρι 12 Φεβρ. 1833. Γ) Δωρεαί, φ. 231α-242β, ἐν ὄλφ 39, ἀπὸ 7 Ἰαν. 1824 μέχρι 20 Ἰαν. 1833. Δ) Διανομαὶ Κληρονομιῶν, φ. 274α-285α, ἐν ὄλφ 28, ἀπὸ 3 Μαΐου 1824 μέχρι 21 Ἰαν. 1833. Ἡ ἀριθμησις τούτων ἀνώμαλος· ἀριθμοῦνται αἱ τρεῖς πρώται πράξεις (1-3) καὶ αἱ τρεῖς τελευταῖαι (44-46). Ε) Ὑποθήκαι, φ. 373α-374α, ἐν ὄλφ 12, ἀπὸ 20 Φεβρ. 1824 μέχρι 15 Σεπτ. 1832. Ζ) Διαθήκαι, φ. 399α-421α, ἐν ὄλφ 54 καὶ μία ἄνευ ἀριθμοῦ. Ἐννέα ἐκ τούτων ἡμιτελεῖς καὶ ἀνυπόγραφοι. Ἀπὸ 18 Ἰαν. 1824 μέχρι 1 Φεβρ. 1833. Η) Ἀποφάσεις τοῦ Κριτηρίου, φ. 426α-428α. Πράγματι ὅμως καταχωροῦνται τέσσαρες μόνον ἀποφάσεις (20 Δεκ. 1823 μέχρι 1 Ὀκτωβρ. 1824, ἔπονται δὲ διάφοροι ἄλλαι πράξεις. Συνεπῶς αἱ ἐν τῷ Κώδικι περιεχόμεναι ἐν συνόλῳ συμβολαιογραφικαὶ πράξεις ἀνέρχονται περίπου εἰς 850, τῆς ἀρχαιότερας τούτων (διανομῆς κληρονομίας) ἐγγραφεῖσιν τὴν 3 Δεκ. 1823, τῆς δὲ νεωτέρας (προικοδοσίας) τὴν 24 Ἰουνίου 1833. Ὁ Ποῦλος ὑπογράφει εἰς τὰς πράξεις τοῦ Κώδικος ἄλλοτε μὲν ὡς Δημόσιος Νοτάριος, ἄλλοτε δὲ ὡς Γενικὸς Νοτάριος, ἢ ὡς Νοτάριος Ἀθηνῶν, ἢ, ἁπλῶς, ὡς νοτάριος, εἰς δὲ τὰς τελευταίας πράξεις, ὡς Μνήμων, ὅποτε καὶ τὸ γραφεῖόν του ὀνομάζει Μνημονεῖον. Πράξεις τινές, γενόμεναι ἐν Αἰγίνῃ, ὅπου μετεφέρθη ὁ Κώδιξ ἀπὸ Μαΐου 1827 μέχρις Αὐγούστου 1828, λόγῳ τῶν περιπετειῶν τοῦ πολέμου ἐν Ἀθήναις, ὑπογράφονται ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Ποῦλου, μετὰ τῆς μνείας: «εἰς ἔλλειριν νοταρίου».

¹ Πρβλ. Ν. Πανταζοπούλου, Ἀπὸ τῆς λογίας παραδόσεως εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα (Ἀθ. 1947) σ. 92 σημ. 18: «Ἐν Ἀθήναις φαίνεται ὅτι ἐπεβλήθη τὸ λαϊκὸν Δίκαιον. Οὕτως ἐκ τῶν 1000 ἰδιωτικῶν συμβολαίων τῶν καταχωρηθέντων εἰς τὸν Κώδικα τοῦ γενικοῦ νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Ποῦλου, μετὰ τῶν ἐτῶν 1823-1833, οὐδὲν ἀπολύτως, ὡς μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ καθηγητὴς Γ. Πετρόπουλος, κατηγορήθη βάσει τοῦ ἐπισήμου Δικαίου». Ἡ βεβαίωσις αὕτη, οὕτω διατυπωμένη, δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβής· αὕτη ἰσχύει μόνον διὰ τὴν κληρονομικὴν διαδοχὴν.

² Ἐκ τούτων σημειῶ τὰ ἑξῆς: α) ἀγνώριστα, ἢ, σπανιότερον, ἀνεγνώριστα. Χρησιμοποιεῖται προκειμένου περὶ ἀκινήτων ἀνηκόντων εἰς πλείονας τοῦ ἑνός, ἐξ ἀδαιεῖτου. Πρβλ. καὶ συμβόλαιον τοῦ 1782, ἐν Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα, Γ' σ. 265. β) ὀλοῦστεινῆ (διαθήκη), δηλ. τελευταία· ἢ ἔννοια τοῦ ὅρου τούτου εἶναι

κατοίκων, τῆς ἀξίας τῶν ἀκινήτων, τῆς ἀγοραστικῆς ἀξίας τοῦ νομίματος, κλπ.

Ἐκ τῆς νομικῆς ὁμοῦς πλευρᾶς εἶναι μεγίστη ἡ ἀξία τοῦ Κώδικος τούτου, διότι διὰ τῶν ἐν αὐτῷ περιεχομένων 850 περίπτω συμβολαίων μιᾶς δεκαετίας μᾶς παρέχεται ἕναργῆς εἰκὼν τοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀθηνῶν ἐφαρμοζομένου δικαίου ἐπὶ τουρκοκρατίας¹.

*
* *

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ἕβδομον τμήμα τοῦ Κώδικος, περιέχον τὰς διαθήκας. Ὡς πρὸς τοὺς τύπους τῶν διαθηκῶν καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐκ διαθήκης κληρονομικὸν δίκαιον, τὸ ἐφαρμοζόμενον ἐν Ἀθήναις Δίκαιον ἀφίσταται τελείως τοῦ ἐπισήμου Δικαίου τῆς Ἑξαβίβλου.

Α) Ὡς πρὸς τοὺς τύπους τῶν διαθηκῶν παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς:

1) Αἱ διαθήκαι αὗται εἶναι δημόσιαι, συντασσόμεναι ἐνώπιον τοῦ νοταρίου, χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ σημαίνει, ὅτι ἀπεκλείοντο αἱ μυστικαὶ διαθήκαι².

2) Δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ὑπογράφονται αἱ δημόσιαι διαθήκαι ὑπὸ τοῦ διαθέτου· ἐκ τῶν 55 διαθηκῶν τοῦ Κώδικος, μόνον 8 ὑπογράφονται ὑπὸ τοῦ διαθέτου³, χωρὶς εἰς τὰς λοιπὰς νὰ μνημονεύεται ἄγνοια γραμμῶν τούτου. Ἐνίοτε ὑπογράφει καὶ ὁ κληρονόμος.

3) Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαρτύρων δὲν εἶναι σταθερὸς· εἰς ἕξ διαθήκας⁴ οὐδεὶς μάρτυρ ὑπογράφει, ἐν ᾧ εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 9 ὑπογράφουν 10 μάρτυρες. Ὁ συνήθης ὅμως ἀριθμὸς μαρτύρων φαίνεται νὰ ἦτο δύο⁵ ἢ τρεῖς⁶. Ἀξιο-

ὅτι ὁ διαθέτης παραιτεῖται τοῦ δικαιώματος τῆς ἀνακλήσεως· γ) ἀθέτησις (διαθήκης) σημαίνει ἀνάκλησις. δ) συμπληστιάδες (ἐν φ. 172α) οἱ κύριοι γειτονικοῦ ἀκινήτου, ἔχοντες δικαίωμα προτιμήσεως· ἐν προικοσυμφῶνῳ τοῦ 1751 (Δ. Καμπούρογλου, ἐνθ' ἄνωτ. Γ' σ. 35): συμπληστιάδες. ε) σιγυρικὸν τοῦ σπιτιοῦ, δηλ. τὰ οἰκιακὰ ἔπιπλα καὶ σκευή. Ἐν φ. 403α, ὅπου ἀναγράφονται ταῦτα ἐπεξηγηματικῶς, συμπεριλαμβάνονται τὰ κρασοβάρελα.

¹ Λέγω «τουρκοκρατίας», ἐν ᾧ πρόκειται περὶ περιόδου καλυπτοῦσης μόνον τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας· ἀλλὰ καὶ αἱ ἀπαντήσεις περὶ τῶν ἰσχυσάντων νομικῶν ἐθίμων ἐπὶ τουρκοκρατίας εἶναι σύγχρονοι (1833), πλὴν τῶν σπανίων περιπτώσεων διασώσεως γραπτῆς διατυπώσεως τῶν ἐθίμων προγενεστέρον ἐποχῶν. Δὲν εἶναι ἄλλως τε πιθανόν, ὅτι τὸ Δίκαιον, οὕτως ἢ ἐξέλιξις εἶναι βραδυτάτη, ἐτροποποιήθη ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως.

² Ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 55 διαθήκης φαίνεται ὅτι προὔπηρξεν ἰδιόγραφος, ἀνακληθεῖσα διὰ μεταγενεστέρας, καταχωρουμένης ἐν τῷ Κώδικι. Ἰδιωτικὴν διαθήκην τοῦ 1823 ἐδημοσίευσεν ὁ Δ. Καμπούρογλου, ἐνθ' ἄν. Γ' σ. 15'.

³ Αἱ ὑπ' ἀριθ. 6, 22, 26, 31, 40, 46, 49 καὶ 54.

⁴ Τὰς ὑπ' ἀριθ. 29, 30, 32, 37, 38 καὶ 45.

⁵ Εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 10, 11, 13, 19, 23, 42, 43, 46 καὶ 52.

⁶ Εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 1, 2, 6, 12, 16, 18, 27, 31, 39, 40 καὶ 44.

σημειώτον εἶναι, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν μαρτύρων ἔξακολουθεῖ νὰ ποικίλλῃ καὶ μετὰ τὸ περὶ Διαθηκῶν Ψήφισμα τοῦ Κυβερνήτου τῆς 11 Φεβρ. 1830, τὸ δριζόν 3 ἢ 4 μάρτυρας. Γενικῶς, οἱ τύποι τῶν διαθηκῶν, οἱ δριζόμενοι ὑπὸ τοῦ Ψηφίσματος, δὲν φαίνεται νὰ ἐφηροσόθησαν ἐν Ἀθήναις, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 1833.

4) Ἡ διαθήκη δὲν ἐτηρεῖτο μυστικὴ ζῶντος τοῦ διαθέτου. Ὅχι μόνον εἰς πάσας σχεδόν, στερεοτύπως, μνημονεύεται, ὅτι δίδεται ἀντίγραφον τῆς διαθήκης, ἀμα τῇ συντάξει της, ἀλλ' ἐνίοτε ὁ διαθέτης δίδει ἐντολὴν νὰ δοθῇ ἀμέσως ἀντίγραφον τῆς διαθήκης εἰς τὸν κληρονόμον του¹.

5) Αἱ κοιναὶ διαθηκῆαι ἐπετρέποντο· τοῦτο δὲ ὄχι μόνον μεταξὺ συζύγων², ἀλλὰ καὶ μεταξὺ ἀδελφῶν³.

6) Ἐπίσης ἐπετρέποντο αἱ ἀμοιβαῖαι διαθηκῆαι μεταξὺ συζύγων⁴.

7) Συγχρότατα διὰ τῆς διαθήκης μεταβιβάζεται ἀπὸ τῆς συντάξεώς της ἢ πλήρης κυριότης τῶν καταλειπομένων ἀκινήτων εἰς τὸν κληρονόμον, ὁπότε, κατὰ κανόνα, ὁ κληρονόμος ἀναλαμβάνει, ἀντιστοίχως, τὴν ὑποχρέωσιν διατροφῆς τοῦ διαθέτου, ἢ μεταβιβάζεται ἀπὸ τῆς συντάξεως τῆς διαθήκης μόνον ἢ ψιλὴ κυριότης, τοῦ διαθέτου διατηροῦντος τὴν ἐπικαρπῖαν ἐφ' ὄρου ζωῆς του.

8) Ἐνεκα τῆς φύσεως ταύτης τῶν διαθηκῶν, περιεχουσῶν κληρονομικὴν σύμβασιν, ὁ διαθέτης συνήθως παραιτεῖται τοῦ δικαιώματος ἀνακλήσεως τῆς διαθήκης, ὁπότε ἡ διαθήκη καλεῖται «ἀμετάτρεπτος»⁵, ἢ «ὀλοῦστερινή»⁶.

9) Σπανιώτατα ἡ διαθήκη δὲν περιέχει ἐγκατάστασιν κληρονόμου, ἀλλὰ μόνον κληροδόχου⁷.

B) Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν διαθηκῶν :

1) Ἐκ τινων διαθηκῶν⁸ φαίνεται μὴ ὑφιστάμενος ὁ θεσμὸς τῶν ἀναγκαιῶν κληρονόμων, τοῦ διαθέτου δυναμένου ν' ἀποκλείσῃ τούτους, ἄνευ ρητῆς ἀποκληρώσεως⁹.

¹ Ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 7.

² Ὑπ' ἀριθ. 35, 40 καὶ 54.

³ Ὑπ' ἀριθ. 16.

⁴ Ὑπ' ἀριθ. 40, 49, 50 καὶ 54.

⁵ Αἱ ὑπ' ἀριθ. 1, 4, 12, 16, 18, 23 καὶ 26.

⁶ Διὰ τῆς ἐν φ. 359β πράξεως ἡ διαθέτης «ἀθετεῖ» (δηλ. ἀνακαλεῖ) τὴν διαθήκην της, διότι ὁ υἱὸς της «δὲν ἔδειξε καμμίαν περιποίησιν εἰς αὐτήν, ἐναντίον εἰς τὴν ὑπόσχεσίν του».

⁷ Ὑπ' ἀριθ. 3.

⁸ Τῶν ὑπ' ἀριθ. 14, 17, 18, 19, 29 καὶ 30.

⁹ Ἐν τούτοις διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 18 διαθήκης «ἡ Κρέουζα χήρα Γιάννη Σ., ἔχουσα πληρῆ ἀδειαν ἀπὸ τὸ Κριτήριον νὰ ἐκποιήσῃ τὰ κτήματά της διὰ νὰ ζωοτροφηθῇ, ἐπειδὴ τὰ παιδιὰ της ἔλλείπουσιν ἀπὸ τὸ χρέος των, ὅθεν συμφωνήσασα μὲ τὸν υἱὸν της Σιδερεῆν, διαθετεῖ εἰς αὐτὸν τὰ ἐξῆς κτήματά της... τὸ μερίδιον ὁποῦ ἔχει ἀπὸ τὸν

2) Ἀπαγορεύεται ἡ συνεισφορὰ τῶν προικισθεισῶν θυγατέρων πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὴν κληρονομίαν¹.

Γ) Ὡς πρὸς τὴν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὴν διαδοχὴν, ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 85 συμβολαίου ἀγοραπωλησίας², καὶ ἐκ διαφόρων κληρονομικῶν διανομῶν³, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ ἐπιζῶν τῶν συζύγων (ἢ, τοῦλάχιστον, ἡ ἐπιζῶσα γυνὴ)⁴ κληρονομεῖ τὸν θανόντα κατ' ἰσομοίριαν μετὰ τῶν τέκνων τῆς⁵, ἢ ἀνιόντων⁶.

¹ Ἐλλείπει κατιόντων, κληρονομοῦν οἱ γονεῖς⁷.

ἄνδρα τῆς... Τὰ εἰρημένα... σήμερον δημοσίως διέθεσε, παρέδωκεν εἰς διαθήκην τελίαν, ἀσφαλῆ καὶ ἀμετάρρεπτον εἰς τὸν εἰρημένον Σιδερεῆν, ἐπὶ ὑποχρεώσει νὰ τὴν ζωοτρέφῃ ἐνόσω ζῆ καὶ νὰ κάμῃ καὶ τὰ ἐξοδα τῆς ψυχῆς τῆς...». Ἐάν τὸ περιεχόμενον τῆς δικαστικῆς ἀδείας ἦτο ν' ἀποκληρώσῃ ἡ διαθέτις τὰ λοιπὰ τέκνα τῆς. λόγῳ ἀχαριστίας—διότι τοῦτο δὲν εἶναι σαφές—ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔχομεν ἀποκλήρωσιν κατόπιν δικαστικῆς ἀποφάσεως, διδομένης ἐκ τῶν προτέρων, δηλ. θεσμὸν ἄλλοθεν ἄγνωστον. Εἶναι ὅμως τοῦτο λογικὴ συνέπεια τῆς μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς Σιδερεῆ κληρονομικῆς συμβάσεως, διότι ἐάν ἡ νομιμότης τῆς ἀποκληρώσεως θὰ ἐκρίνετο ἐκ τῶν ὑπέρων, ὁ Σιδερεῆς οὐδεμίαν ἀσφάλειαν θὰ εἶχε περὶ τοῦ κύριους τῆς συμβάσεως, ἢν σινῆψε μετὰ τῆς μητρὸς του. Ρητὴν ἀποκλήρωσιν ἔχομεν ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 38 διαθήκῃ, ἐν τῇ ἡ διαθέτις «ἀποκλείει ἀπὸ τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τὴν Μαρίαν... διότι ἐσήκωσε χερί ἐπάνω εἰς τὴν μητέρα τῆς καὶ τὴν ἐβάρησε». Λιὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 44 διαθήκης ὁ κληρονόμος υἱὸς ὑποχρεοῦται νὰ προικίσῃ τὴν ἀγαμὸν ἀδελφὴν του «γρόσια ἑκατὸν καὶ τὰ κινητὰ καὶ τὴν συνειθισμένην προίκα».

¹ Βλ. τὰς ὑπ' ἀριθ. 5, 6 καὶ 9 διαθήκας.

² Βλ. προσθήκην εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 85 συμβόλαιον: «κατὰ λάθος ἐγράφη πέμπτον· ἐπειδὴ εἶναι πέντε ἀδέλφια καὶ ἡ μάνα ἐξ».

³ Ὑπ' ἀριθ. 1, 8 καὶ 13. Εἰς τὰς δύο τελευταίας: «μετ' ἀπόφασιν τοῦ Κριτηρίου».

⁴ Ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 3 διανομῇ καὶ ὁ ἐπιζῶν ἀνὴρ, ἀλλὰ συντρέχων μετ' ἀδελφῶν τῆς θανούσης. Ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 10 διανομῆς φαίνεται, ὅτι ὁ ἐπιζῶν ἀνὴρ ἀποκλείεται τῆς κληρονομίας, διότι οἱ κληρονόμοι—γονεῖς τῆς γυναικὸς—«χωρὶς νὰ θελήσουν νὰ παρατηρήσουν τὸν περὶ κληρονομίας νόμον» καταλείπουν εἰς τὸν γαμβρὸν τὸν ὄρισμένα περιουσιακὰ στοιχεῖα. Ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 2 διανομῇ τὰ τέκνα, «κατὰ παραγγελίαν τοῦ πατρὸς των», ἐπιτρέπουν εἰς τὴν μητέρα των «εἰς μὲν τὸ σπίτι νὰ κάθεται, ἀπὸ δὲ τὰ ἐργαστήρια νὰ ἀπολαμβάνῃ τὰ ἐνοίκια».

⁵ Οὐχὶ ὅμως πάντοτε: ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 4 διανομῇ, ἡ ἐπιζῶσα γυνὴ, συντρέχουσα μετὰ θυγατρὸς ἐκ α' γάμου, λαμβάνει μόνον τὴν ὑπεσχημένην προγαμιαίαν δωρεάν, «διὰ νάχτι τῆς... καὶ προσέει δια τροφὴν αὐτῆς τοῦ πενήμιον χρόνον γρόσια πενήκοντα». Λιὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 18 διανομῆς ἡ ἐπιζῶσα γυνὴ λαμβάνει «διὰ τὰ ἀνήκοντα αὐτῇ γαμικὰ δικαιώματα καὶ τὴν ἐξοικονόμησίν τῆς» περιουσιακὰ τινα στοιχεῖα. Ἐπίσης εἰς τὴν ἐν φ. 360 «συμφωνίαν», ἡ ἐπιζῶσα γυνὴ, συντρέχουσα μετ' ἀδελφῶν τοῦ ἀνδρός, λαμβάνει ὄρισμένα ἀκίνητα «διὰ προίκα καὶ δικαιώματά τῆς παρὰ τοῦ ἀνδρός ἦτοι διὰ νάχτι, προγαμιαίαν δωρεάν καὶ τὸν πενήμιον χρόνον». Πρὸβλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 5 διαθήκην.

⁶ Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 23 διανομὴν,

⁷ Ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 9 διανομῇ ἀπεβίωσεν ἡ γυνὴ καί, μετὰ τινος ἡμέρας, τὸ

*
**

Ὡς πρὸς τὸ *περιουσιακὸν δίκαιον μεταξὺ συζύγων*, κυρία τῆς προικός, συνεστῶτος τοῦ γάμου, εἶναι ἡ γυνή· ἡ ἐκποίησης τῶν προικῶν ἀκινήτων γίνεται ὑπ' αὐτῆς, συναινοῦντος τοῦ ἀνδρός¹.

Αἱ ἐν ζωῇ δωρεαὶ μεταξὺ συζύγων ἐπιτρέπονται². Ἡ συνήθης ὁμως μορφή δωρεῶν μεταξὺ συζύγων εἶναι ἡ δωρεὰ αἰτία θανάτου. Ἐπιτρέπεται ἀμοιβαία δωρεὰ αἰτία θανάτου μεταξὺ συζύγων διὰ τῆς αὐτῆς πράξεως³.

*
**

Ἐπὶ ἀγοραπωλησίας ἀκινήτων ἰσχύουν αἱ *περὶ προτιμήσεως* Νεαραί, αἱ περιεχόμεναι ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ (3, 3, 103 ἐπ.) ὑπὲρ τῶν συγγενῶν καὶ τῶν γειτόνων⁴. Ἐνίοτε ἐγένετο μνεία τῆς ἐλλείψεως προσώπων δικαιουμένων εἰς

μόνον τέκνον· ὁ ἐπιζῶν ἀνὴρ, «*χωρὶς τὰ παρατηρήσει τὸν περὶ κληρονομίας νόμον*», συνεβιάσθη πρὸς τοὺς γονεῖς τῆς συζύγου του καὶ μετεβίβασεν εἰς αὐτοὺς μέρος τῆς κληρονομίας.

¹ Βλ. τὰ συμβόλαια ἐκποιήσεων 5, 6, 17, 39, 46, 51, 58, 69, 76, 77, 80, 87, 112, 124, 136, 146, 147, 163, 165, 200, 201, 214, 215, 229, 234, 236, 237, 267, 270, 283, 290 (καὶ προσθήκας): 10, 21, 22, 55. Ἐξαιρετικῶς εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 10, 59, 72 καὶ 181 ἐκποιήσεις δὲν συμπράττει ὁ ἀνὴρ· εἰς τὰς δύο ὅμως τελευταίας ἐκ τούτων δικαιολογεῖται ἡ παράλειψις αὐτῆ ἐκ τῆς μνημονευομένης ἀπουσίας τοῦ ἀνδρός (ἀριθ. 72: «...ἡ ὁποία μὲ τὸ νὰ μὴν εἶχεν ἀπὸ τὸν ἀνδρα της, λείποντα ἄλλοθ, τὰ ἀναγκαῖα νὰ ζήση, ὡμολόγησεν ὅτι ἐπώλησεν εἰς τὸν ἀδελφόν της... τὸ χωράφι ὅποθ ἔχει προικαῖον»).

² Βλ. δωρεὰν ὑπ' ἀριθ. 1.

³ Βλ. δωρεὰν ὑπ' ἀριθ. 13.

⁴ Ἐν τῷ Κώδικι Πούλου περὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς προτιμήσεως ἔχομεν ἀφθόνους πηγὰς· ἀναφέρω τὰς χαρακτηριστικωτέρας: α) ὑπὸ τὴν ὑπ' ἀριθ. 117 ἀγοραπωλησίαν, καθ' ἣν: «*τῇ αὐτῇ [ἡμέρᾳ] ἐκίνησεν ἀγωγὴν ὁ Σ. Σ. διὰ τὴν ἀνωθεν ἐκποίησην ὅθεν δυνάμει τοῦ νόμου περὶ προτιμήσεως εἰς τὴν ἐκποίησιν βιβλ. Γ' τίτλ. Γ' τοῦ Ἀρμενοπούλου, τὸ ἀνωθεν ἀπέμει καὶ ὡς πατρικὸν καὶ γειτονικὸν ἐδόθη εἰς αὐτὸν ὁ ὅποιος ἀνεπλήρωσε τὸν ἀγοραστὴν καὶ τὸ παρέλαβεν εἰς ἰδιοκτησίαν του*». β) ἐν φ. 163β: «*...ἐκίνησεν ἀγωγὴν εἰς τὸ κριτήριον ὁ Π. Α. διὰ τὴν ὁσητοκἀθησιν ὅποθ ἠγόρασεν ὁ Σ. Κ. Α. ὑπ' ἀριθ. 111, ζητῶντας νὰ προτιμηθῇ ὡς πλησίον. Ὁ ἀγοραστὴς χωρὶς τὰ ἀπολογηθῇ ἐπὶ κριτηρίου εὐχαριστήθη νὰ λάβῃ τὴν τιμὴν καὶ τὸ διάφορον...*». γ) ὑπὸ τὸ ὑπ' ἀριθ. 182 συμβόλαιον: «*ὁ Γ. Σ. ἐκίνησεν ἀγωγὴν κατὰ τοῦ Β. Σ. ἀγοραστοῦ τοῦ ὁσητότου, ζητῶντας νὰ προτιμηθῇ ὡς πλησίον. Ὁ Β. Σ. ἐπαρηρησάσθη εἰς τὸ κριτήριον νὰ ἀπολογηθῇ, μὴ ἔχωντας ὅμως μάρτυρας νὰ φέρῃ, ὅτι ἐρώτησε τὸν Γ. Σ. προτοῦ νὰ τ' ἀγοράσῃ καθὼς ἔλεγεν, εὐχαριστήθη μοναχὸς νὰ λάβῃ τὴν τιμὴν καὶ τὸ διάφορον...*». δ) Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ περίπτωσις τῆς ἐν φ. 177α ἀγοραπωλησίας, καθ' ἣν ἠγέρθησαν δύο ἀγωγαὶ προτιμήσεως, ἡ μὲν ἐκ μέρους γείτονος, ἡ δ' ἐκ

προτίμησιν¹. Ἡ διαδικασία τῆς προτιμήσεως παρελείπετο, ὡσάκις ἡ ἔκποιησις ἐγένετο διὰ δημοπρασίας², εἰς πολλὰς ὅμως ἀγοραπωλησίας οὐδεμία γίνεται μνεία τῆς τηρήσεως τῆς περὶ προτιμήσεως διαδικασίας, παλουμένου τοῦ ἀκινήτου πρὸς ξένον. Φαίνεται, ὅτι εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἀντιμετώπιζεν ὁ ἀγοραστής τὴν διεκδίκησιν ὑπὸ τῶν δικαιουμένων εἰς προτίμησιν. Περὶ τῆς προθεσμίας πρὸς δῆλωσιν τῆς προτιμήσεως, αὕτη ἦτο πενθήμερος³, ἡ δὲ πρόσκλησις πρὸς τυχὸν ἄσκησιν ταύτης ἐγένετο διὰ τῆς ἀστυνομίας⁴.

Ἐπὶ ἀγοραπωλησιῶν ἴσχυεν ἡ διάταξις περὶ προσβολῆς ταύτης λόγῳ *υπερλόγου βλάβης*. Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 25 διανομῆς ὁ ἀγοραστής, κατόπιν ἀγωγῆς, μεταβιβάζει συμβιβαστικῶς εἰς τὰ τέκνα τοῦ πωλητοῦ μέρος τοῦ ἀκινήτου, ἀναγνωρίζων, ὅτι ὁ πατήρ των εἶχε πωλήσει τὸ ἀκίνητον «*παρὰ τιμήν*».

*
* *

Διατάξεις περὶ τοῦ ποσοστοῦ τοῦ τόκου δὲν ἔχομεν ἐμμέσως μόνον εἰς τὰς περὶ προτιμήσεως ἀποφάσεις τοῦ κριτηρίου, καθ' ἃς ἐπεστρέφετο τὸ τίμημα «*μὲ τὸ διάφορον*», ὁ τόκος εἰς μίαν μὲν περίπτωσιν ἦτο 11% περίπου, εἰς ἄλλην δὲ 26% περίπου ἐτησίως⁵.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

μέρους ἀδελφοῦ τῆς πωλητηρίας· ἡ ἀπόφασις ἐδικαίωσε τὸν τελευταῖον «*δυνάμει... τοῦ περὶ προτιμήσεως νόμου, διδόντος τὴν προτίμησιν εἰς τοὺς συγγενεῖς πρωιότερα ἀπὸ τὸν πλησίον*».

¹ Π.χ. ἐν συμβολαίῳ ὑπ' ἀριθ. 48 : «*εἰς ἔλλειψιν τῶν πλησιαζόντων*»· ἐν τοῖς ὑπ' ἀριθ. 61 καὶ 146 : «*εἰς ἔλλειψιν τῶν πλησίον*».

² Πρβλ. συμβόλαια 41, 108, 130, 139, 146 καὶ 198.

³ Βλ. σημείωσιν ἐν φ. 359α· ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν φ. 357β σημείωσιν, τριήμερος.

⁴ Βλ. ἔγγραφον ἐν φ. 359α.

⁵ Ἐν φ. 163β καὶ ἐπίσης ὑπὸ τὸ ὑπ' ἀριθ. 182 συμβόλαιον.